

ALTAY TÜRKÇESİNİN AYIRT EDİCİ SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ
THE DISTINCTIVE PHONETIC FEATURES OF ALTAI TURKISH
ОСОБЕННОСТИ ФОНЕТИКИ АЛТАЙСКО-ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА

Abdullah ELCAN*

ÖZ

Altay Türkçesi, Güney Sibirya Bölgesi'nde Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Cumhuriyeti'nde ve Altay Kray'da yaşayan Altay Türklerinin edebi dilidir. Altay Türkçesinin ses bilgisi özellikleri, Genel Türkçe ses bilgisi özelliklerine uygun olmakla birlikte dil içi ve dil dışı çeşitli sebeplerle birtakım farklılıklar ortaya çıkmıştır. Altay Türkçesinin görece yakın bir zamanda yazı dili haline gelmesi standartlaşma sürecinin halen devam etmesi sonucunu doğurmuş; konuşma diline ait bazı unsurlar zaman zaman yazı diline de geçmiş, böylelikle Altaycanın ses bilgisinde ikili şekiller ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, Altay Türkçesini, Türkiye Türkçesinden farklılaştıran, ayırt edici ses bilgisi özellikleri, eş zamanlı ve art zamanlı ses bilgisi olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Altay Türkçesi, Ses Bilgisi, Eş zamanlı Ses Bilgisi, Art zamanlı Ses Bilgisi.

ABSTRACT

Altai Turkish is the literary language of the Altai Turks living in the Altai Republic and the Altai Kray of the Russian Federation in the South Siberia Region. The phonetic features of Altai Turkish are suitable for the phonetic features of General Turkish. However, some differences have emerged for a variety of in-language and non-language factors. The fact that Altai Turkish became a written language in a relatively short time has resulted in the continuation of the standardization process; some elements of the spoken language occasionally passed on to the written language, thus creating binary forms in Altai Turkish's phonetics. In this study, the distinctive features of the phonetics distinguishing Altai Turkish from Turkey Turkish will be examined under two main headings as synchronic and diachronic phonetics.

Key Words: Altai Turkish, Phonetic, Diachronic Phonetics, Synchronic Phonetics.

АННОТАЦИЯ

Алтайско-түрецький являється літературним мовою Алтайських турків, проживаючих на юге Сибіри РФСР в Алтайському краї. Фонетика алтайско-түрецького мови має багато загального з іншими тюркськими мовами. Наряду з цим, по різним внутрішнім і зовнішнім мовними причинами, існують деякі відмінності. По сей день продовжується формування алтайско-түрецького, як літературної мови. Деякі елементи розмовної мови перешли в

* Yrd. Doç. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölümü, abdullahelcan@ardahan.edu.tr

литературный язык. В связи с этим в фонетике алтайского имеются двоичные формы. В статье рассматриваются вопросы схожих и различающих форм алтайского с современным турецким языком.

Ключевые слова: алтайско-турецкий, фонетика, параллельная фонетика, искусственная фонетика.

Giriş

Türk lehçelerinin tasnifinde Kuzeydoğu/Güney Sibirya Türk lehçeleri arasında gösterilen Altay Türkçesi zamansal ve mekânsal olarak Türkiye Türkçesinin en uzak akrabalarından biridir. Her iki Türk dilinin kökenleri Eski Türkçeye dayanmakla birlikte dil içi ve dil dışı nedenlerle Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında dilbilgisel farklılıklar oluşmuştur. Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında görülen ses ve şekil bilgisel farklılıklar iki temel nedene dayanır. Her iki Türk dili tarihsel olarak farklı dil içi gelişim süreçlerinden geçmiş; bu da Eski Türkçe kaynaklı bazı özelliklerin bir lehçede korunurken diğerinde kaybolmasıyla sonuçlanmıştır. Farklılıkların diğer sebebi ise Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin tarih boyunca diğer dillerle kurduğu ilişkilerden kaynaklanmaktadır.

Altay Türkçesi ilk olarak 1840'lı yıllardan itibaren bölgeye gelen misyonerlerin çalışmaları sonucu yazı dili olarak gelişmeye başlamıştır¹. İlk yazılı metinler Teleüt lehçesi temel alınarak Kiril alfabesiyle oluşturulmuştur (Baskakov, 1958: 49). Sovyet devriminden sonra 1922 yılında en büyük grup olan Altay-kiji grubunun dili ölçünlü dil olarak kabul edilmiştir (Baskakov, 1958: 14). Altay-kiji ağzına dayanan Altay Türkçesi, Rusça ile birlikte günümüzde de Altay Cumhuriyeti'nin devlet dilidir. Altay Türkçesinin görece yakın bir zamanda yazı dili haline gelmesi standartlaşma sürecinin halen devam etmesi sonucunu doğurmuş; konuşma diline ait bazı unsurlar zaman zaman yazı diline de geçmiş, böylelikle Altaycanın ses bilgisinde ikili şekiller ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında ünlüler, ünsüzler, ses özellikleri, ses uyumları, ses denklikleri ve ses olaylarında görülen farklılıklar, Altaycanın ayırt edici ses bilgisi özellikleri olarak, eş zamanlı ve art zamanlı bakış açısıyla iki ana başlık altında ele alınacaktır. Eş zamanlı ses bilgisinde Altayca ile Türkçenin mevcut durumlarından hareketle iki lehçe arasında görülen farklılıklar belirlenerek nedenleri üzerinde durulacaktır. Art zamanlı ses bilgisinde ise iki lehçe arasında ortaya çıkan farklılıklar Eski Türkçeden hareketle aydınlatılmaya çalışılacaktır. Eski Türkçe temelindeki karşılaştırmalarda kullanılan örnek kelimeler Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* adlı eserinden alınacaktır.

1. Altaycanın Eş Zamanlı Ses Bilgisi

1.1. Uzun Ünlüler

Altaycada sekizi normal, sekizi uzun olmak üzere on altı ünlü; Türkçede ise sekiz ünlü fonem bulunur. Altaycanın normal ünlüleriyle Türkçenin ünlüleri, ağızdaki oluşum bölgelerine (art-ön), söyleyiş sırasında ağzın aldığı biçime (geniş-dar) ve söyleyiş sırasında dudakların aldığı biçime (düz-yuvarlak) göre aynı özellikleri gösterirler. Altayca ile Türkçe arasında ünlüler bakımından temel fark Altaycada uzun ünlülerin bulunmasıdır.

¹ Altay Türkçesinin yazı dili hâline getirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Güner Dilek, Figen (2004), "Altay Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesi", *1552 ve Sonrası: Kazanın İşgali ve Türk Toplulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, 15 Ekim 2002, Ankara: TDK Yay., 73-78.

Altaycada /aa/, /ee/, /ıı/, /ii/, /oo/, /öö/, /uu/, /üü/ olmak üzere sekiz adet uzun ünlü bulunur. Bu uzun ünlüler asli (birincil) uzun ünlüler olmayıp eş zamanlı ve art zamanlı ses olayları sonucu oluşmuş ikincil uzun ünlülerdir.

Eş zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan ve daha çok konuşma dilinde karşılaşılan ancak resmi belgeler dışındaki metinlere de yansıyan ünlü uzunluklarının oluşumu şu şekilde açıklanabilir:

1. Gelecek zaman eki ünlüyle biten bir fiile eklendiğinde araya yardımcı ünsüz girmez; uzun ünlü ortaya çıkar:

uyukta-ar > *uyuktaar* “uyuyacak”, *işte-er* > *işteer* “çalışacak”, *bayı-ır* > *bayır* “zenginleşecek”, *ci-ir-iş* > *ciirış* “yiyeceksin”, *oñdo-or-ıs* > *oñdoorıs* “anlayacağız”, *tölö-ör-im* > *tölöörim* “ödeyeceğim”, *mürgü-ür* > *mürgüür* “dua edecek”.

2. -p zarf fiil eki /p/ fonemi ile biten bir fiile eklendiğinde uzun ünlü ortaya çıkar:

cap-ı-p > *caap* “örtüp, kapatıp”, *çap-ı-p* > *çaap* “kesip, biçip”, *tap-ı-p* > *taap* “bulup”, *köp-ü-p* > *kööp* “şişip”, *tep-ı-p* > *teep* “tepip, çiğneyip”.

3. Birinci ve ikinci teklik şahıs zamirlerine yönelme hâli eki + G^2A^4 eklendiğinde ekteki /g/ fonemi düşer ve uzun ünlü oluşur:

men+ge > *mege* – *maga* > *mee* – *maa* “bana”, *sen+ge* > *sege* – *saga* > *see* – *saa* “sana”.

4. İkinci çokluk şahıs iyelik +(I²) gA^2r ekindeki /g/ fonemi, isim çekimi sırasında erir ve uzun ünlü oluşur:

ayıl-ıgar > *aylaar* “eviniz”, *cürek-iger* > *cüregeer* “yüreğiniz”, *boy-ıgar* > *boyoor* “kendiniz”, *nökör-iger* > *nököröör* “arkadaşınız”.

5. Bilinen uzak geçmiş zaman – G^2A^4n ekindeki /g/ fonemi, fiilin olumsuz çekimi sırasında erir ve uzun ünlü oluşur:

cıgıl-ba-gan-im > *cıgılbaam* “yıkılmadım”, *al-ba-gan* > *albaan* “almadı”, *cür-be-gen-im* > *cürbeem* “yaşamadım”, *kör-bö-gön-im* > *körbööm* “görmedim”.

6. Birinci çokluk şahıs eki –(I²) bl^2s , şart ekinden sonra geldiğinde uzun ünlü oluşur:

al-za-bıs > *alzaas* “alsak”, *ber-ze-bıs* > *berzees* “versek”, *kör-zö-bıs* > *körzööös* “görsek”, *bol-zo-bıs* > *bolzoos* “olsak” vb.

7. İkinci çokluk şahıs –(I²) gA^2r , ekindeki /g/ fonemi fiil çekimi sırasında erir ve uzun ünlü oluşur:

ayt-kan-ıgar > *aytkanaar* “söylediniz”, *otur-ıgar* > *oturaar* “oturunuz”, *kel-di-ger* > *keldeer* “geldiniz”, *kör-di-ger* > *kördöör* “gördünüz”, *koy-dı-gar* > *koydoor* “koydunuz”.

8. Bazı gramer birlikleri sözcükselleşirken uzun ünlü oluşur:

bara cat- > *braat-* “gide durmak”, *kele cat-* > *kleet-* “gele durmak” vb.

9. Altayca kelimelerde iki ünlü arasında kalan /g/ foneminin erimesi sonucu uzun ünlü oluştuğu da görülmektedir. Böyle kelimeler her iki şekilde de kullanılır:

emegen ~ *emeen* “eş; yaşlı kadın”, *öbögön* ~ *öböön* “koca, yaşlı adam”, *tarbagan* ~ *tarbaan* “köstebek”, *kuragan* ~ *kuraan* “kuzu”, *törögön* ~ *töröön* “akraba” vb.

1.2. Ünsüzler

Altaycada /b/, /c/, /ç/, /d/, /f/, /g/, /h/, /j/, /k/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /p/, /r/, /s/, /ş/, /t/, /v/, /y/, /z/, /ts/, /şç/ olmak üzere 23 ünsüz fonem bulunur.

Türkçede olduğu gibi Altaycada da /g/ sesi hem ön damak /g/ hem de art damak /ğ/ ünsüzünü imlemektedir.

Altaycada, Türkçeden farklı olarak /ŋ/, /ts/ ve /şç/ ünsüzleri; Türkçede ise Altaycadan farklı olarak /ğ/ ünsüzü bulunmaktadır.

/ts/ ve /şç/ ünsüzleri Altayca kelimelerde bulunmaz; Altaycaya Rusçadan giren kelimelerde bulunur: *kuznitsa* “demirhane” *militsiya* “polis”, *revolutsiya* “devrim”, *obşçejitiye* “öğrenci yurdu”, *plaşç* “yağmurluk”, *zaveduuyuşçiy* “yönetici” vb.

1.3. Ses Uyumları

1.3.1. Artlık-Önlük (Damak) Uyumu

Her iki Türk dilinde artlık-önlük (damak) uyumu tamdır. Uyuma girmeyen kelimeler yabancı dillerden kopyalanan sözcüklerdir.

Her iki dilde de yabancı dillerden kopyalanan kelimelerde de artlık-önlük uyumu görülebilir.

Johanson (2007: 69), “*sesçe baskın olmayan dilin sistemine uymuş kopyaların çoğunlukla pek gelişmemiş iki dillilik zamanından kaldığını; daha sonraki kopyaların çoğunlukla daha az uyarlandığını*” ifade eder. Altaycaya Ekim devrimine kadar giren Rusça kelimelerin artlık-önlük uyumuna girdiği, Ekim devriminden sonra giren kelimelerin ise uyum dışı kaldığı dikkat çekmektedir.

Uyuma giren alıntı kelime örnekleri: *stene* < Rus. *stena* (стена) “duvar”, *peçke* < Rus. *peçka* (печка) “soba, fırın”, *serkve* < Rus. *tserkov*’ (церковь) “kilise”, *törkö* < Rus. *terka* (тёрка) “rende” vb.

Uyuma girmeyen alıntı kelime örnekleri: *bol'nitsa* < Rus. *bol'nitsa* (больница) “hastane”, *brigada* < Rus. *brigada* (бригада) “ekip”, *etaj* < Rus. *etaj* (этаж) “kat”, *respublika* < Rus. *respublika* (республика) “cumhuriyet” vb.

Altaycada alıntı bir kelimeye bir ek getirildiğinde, ekin ünlüsü, kökün son hecesindeki ünlüye bağlı olarak kalın veya ince sıradan bir ünlü olur: *etaj-ka* “kata”, *teatr-dıj* “tiyatronun”, *kino-lor* “filmler”, *kniga-nı* “kitabı”, *kommunist-ter* “komünistler” vb.

1.3.2. Düzlük-Yuvarlaklık (Dudak) Uyumu

Altaycada düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu görülür. Altayca kelimenin ilk hecesinde bulunan düz ünlüleri düz ünlüler; geniş-yuvarlak ünlüleri geniş-yuvarlak ünlüler, dar-yuvarlak ünlüleri ise ya dar-yuvarlak ya da düz-geniş ünlüler takip eder: *kara*, *balık*, *ceten* “yetmiş”, *kezim* “kesim, parça”, *sıgırt* “ıslık”, *çıray* “yüz, sima, görünüş”, *çiçke* “ince”, *kiyim* “giyim, giysi”, *kölötkö* “gölge”, *oçok* “ocak”, *kutuk* “kuyu”, *mürküt* “kartal”, *kuçak* “kucak”, *çürçe* “çabuk, hızlı” vb.

Altaycada düzlük-yuvarlaklık (dudak) uyumu ile ilgili bazı istisnai durumlar söz konusudur:

1. İsimden isim yapma eki $+L^3U^2$ ve fiilden isim yapma eki $-U^2$ kelime tabanının ünlülerine bakılmaksızın dar-yuvarlak ünlülü olarak eklenir: *karlu* “karlı”, *kayınđu* “kayınlı”, *kemelü* “gemili”, *tildü* “dilli”, *ceñü* “zafer”, *aju* “geçit” vb.

2. Bazı kelimelerde geniş-yuvarlak ünlülerden sonra dar-düz ünlüler gelebilir: *toozın* “toz”, *koyın* “koyun, sine”, *köpsin-* “övünmek, şişinmek”, *söktir-* “söktürmek” vb.

3. Bazı kelimelerde dar-yuvarlak ünlülerden sonra dar-düz ünlüler gelebilir: *tuuci* “masal”, *kuuçın* “konuşma; hikâye”, *küçsin-* “zorlanmak, tembellik yapmak” vb.

4. İlk hecesinde dar-yuvarlak ünlü bulunan bazı kelimelerin ikinci hecesinde hem dar-yuvarlak hem de dar-düz ünlü bulunabilir: *burulçık* ~ *burılçık* “dönemeç”, *utku-* ~ *utkı-* “karşılmak; selamlamak”, *ulu-* ~ *ulı-* “ululamak”, *ürkü-* ~ *ürki-* “ürkmek, korkmak” vb.

5. Eski Türkçe birden çok heceli kelimelerin sonundaki -g sesi, Altaycada düşer ve kendinden önceki ünlü dar-yuvarlak hâle gelir: ET. *isig* > AT. *izü* “sıcak”, ET. *arığ* > AT. *aru* “temiz”, ET. *çerig* > AT. *çerü* “asker; ordu”, ET. *tirig* > AT. *tirü* “diri”, ET. *katıg* > AT. *katu* “sert, katı” vb. Ancak *sarı* kelimesi Altaycada istisnai olarak yuvarlaklaşmamıştır: ET. *sarıg* > AT. *sarı*.

Düzlük-yuvarlaklık uyumu bakımından Altayca ile Türkçe arasındaki dikkat çekici farklılık, geniş-yuvarlak /o/ ve /ö/ ünlülerinin Türkçede ilk hece dışında yer alamadığı hâlde Altaycada bu ünlülerin ilk hece dışında ve eklerde bulunabilmesidir. Altaycaya göre Türkçe daha sınırlı bir uyumluluk gösterir: TT. *orta* ~ AT. *orto*, TT. *yol-lar* ~ AT. *col-dor*, TT. *döşek* ~ AT. *töjök*, TT. *söz-ler* ~ AT. *sös-tör* vb.

Altayca, yuvarlaklaşma bakımından Kırgızcaya yaklaşıyor. Ancak, Kırgızcada yuvarlaklaşma, Altaycaya göre daha ileri safhadadır. Kırgızcada /u/ ünlüsünden sonra yuvarlaklaşma görülmezken (Abduldayev vd., 2009: 40), Altaycada /u/ ve /ü/ ünlülerinden sonra yuvarlaklaşma görülmez: Krg. *tuşa-* ~ AT. *tuja-* “köstek vurmak” ama Krg. *cürök* ~ AT. *cürek* “yürek”, Krg. *tünö-* ~ AT. *tüne-* “tünemek, gecelemek” vb.

1.3.3. Ünsüz Uyumu

Her iki Türk dilinde de ünsüz uyumu görülür. Ötümlü ünsüzle biten bir kelimeye ötümlü-ötümsüz karşılığı olan ünsüz çiftlerinden ötümlü ünsüzle başlayan bir ek; ötümsüz ünsüzle biten bir kelimeye de ötümlü-ötümsüz karşılığı olan ünsüz çiftlerinden ötümsüz ünsüzle başlayan bir ek gelir:

Altayca: *ezendeş-ti* “selamlaştı”, *ekel-di* “getirdi”, *ıraak-ta* “uzakta”, *tuular-da* “dağlarda”, *ıris-tağ* “mutluluktan”, *ayıldar-dağ* “evlerden” vb.

Altaycada ünsüz uyumu, Türkçede olduğundan daha ileridir. Ünsüz uyumu sonucu Türkçedeki bazı eklerin, Türkçede kullanılmayan eş biçimleri Altaycada ortaya çıkmıştır:

1. Türkçede /l/ ünsüzü ile başlayan isimden isim yapma ekleri $+l^2k$ ve $+l^2$; isimden fiil yapma eki $+lA^2$ ve çokluk eki $+lA^2r$ gibi eklerin, Altaycada /l/, /t/, /d/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri vardır. /r/, /y/ ötümlü ünsüzleri ile biten kelimelere /l/ ünsüzü, /l/, /n/, /ŋ/, /m/ ötümlü ünsüzleri ile biten kelimelere /d/ ünsüzü, ötümsüz ünsüz ile biten kelimelere ise /t/ ünsüzü ile başlayan eş biçimler getirilir: *oygorlık* “bilgelik, akıllılık”, *baylık* “zenginlik”, *cüktük* “yükülük”, *cıldık* “yıllık”, *çındık* “doğruluk”, *karlı* “karlı”, *aylı* “aylı”, *multıktu* “tüfekli”, *kunıçıldı* “hüzünlü”, *terle-* “terlemek”, *bıçakta-* “bıçaklamak”, *bayramda-* “kutlamak, bayram yapmak”, *koylor* “koyunlar”, *künder* “günler”, *kursaktar* “yiyecekler” vb.

2. Türkçede /d/ ünsüzü ile başlayan $+D^2A^2n$ ayrılma hâli ekinin, Altaycada /d/, /t/, /n/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri vardır. /m/, /n/, /ŋ/ ötümlü ünsüzleri ile biten kelimelere /n/ ünsüzü, diğer ötümlü ünsüzlerden sonra /d/ ünsüzü, ötümsüz ünsüzlerden sonra ise /t/ ünsüzü ile başlayan eş biçimler getirilir: *ece-m-neğ* “ablamdan”, *kün-neğ* “güneşten”, *tiyiñ-*

ney “sincaptan”, *tuular-daj* “dağlardan”, *uy-daj* “inekten”, *agaş-taj* “ağaçtan”, *at-taj* “attan” vb.

3. Türkçede /s/ ünsüzü ile başlayan $-sA^2$ dilek-şart ekinin, Altaycada /s/, /z/ ünsüzleri ile başlayan eş biçimleri vardır. Ötümlü ünsüz ile biten kelimeye /z/ ünsüzü; ötümsüz ünsüzler ile biten kelimelere ise /s/ ünsüzü ile başlayan eş biçimler eklenir: *kör-zö* “görse”, *bil-ze* “bilse”, *boluş-sa* “yardım etse”, *cat-sa* “yatsa” vb.

Altaycada bazı ekler ise ünsüz uyumu dışında kalır. Bu ekler şunlardır:

1. İsimden isim yapan $+(I^2)\zeta A^2k$, $+\zeta I^2$, $+\zeta I^2k$, $+n\zeta I^2$: *uulçak* “oğulcuk”, *tögünç* “yalancı”, *uurç* “hırsız”, *karuulçık* “bekçi”, *toguzınç* “dokuzuncu” vb.

2. Fiilden isim yapan $-\zeta A^2k$, $-\zeta I^2$, $-\zeta A^2\eta$, $-\zeta I^2k$: *korkunçak* “korkak”, *süünç* “sevinç”, *soguşçağ* “kavgacı”, *burulçık* “dönemeç” vb.

3. Fiilden fiil yapma eki $-D^2I^2r$ sonu /l/ ünsüzü ile biten bazı fiillere /t/’li eklenir: *öl-tür-* “öldürmek”, *tol-tür-* “doldurmak” vb.

4. Eşitlik hâli eki $+\zeta A^4$: *onço* “onca”, *teermençe* “değirmen gibi” vb.

1.3.4. Ünlü-Ünsüz Uyumu

Ünlü-ünsüz uyumu (sedalılışma, tonlulaşma, ötümlüleşme) her iki Türk dili için karakteristiktir. Ancak Altayca için Türkçede olduğundan daha kuvvetlidir. Altaycada hem kelime tabanında hem de ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşirken Türkçede ise ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşir. Ayrıca Altaycada /p/, /t/, /k/, /s/, /ş/ ünsüzleri; Türkçede ise /p/, /ç/, /t/, /k/ ünsüzleri ötümlüleşir.

/p/ ünsüzü: Altaycada iki ünlü arasında kalan /p/ ünsüzü genellikle ötümlüleşerek /b/ ünsüzüne değişir: *kabak* > *kapak* “kaş, göz kapağı”, *köbük* > *köpük*, *töbö* > *tepe*, *tap-ar-ım* > *tabarım* “bulurum”, *çap-atan* > *çabatan* “biçilecek” vb. Ötümlüleşme dışında kalan örnekler de vardır: *apar-* “götürmek”, *capaş* “kulübe”, *copon* “Japon” vb.

/t/ ünsüzü: Altaycada iki ünlü arasında kalan /t/ ünsüzü genellikle ötümlüleşerek /d/ ünsüzüne değişir: *ada* > *ata* “baba”, *odus* > *otuz*, *sat-ıl-* > *sadıl-* “satılmak”, *sat-u* > *sadu* “satma, alışveriş” vb. Ötümlüleşme dışında kalan örnekler de vardır: *baatır* “bahadır”, *oto-* “otlamak”, *atan-* “gitmek, yollanmak”, *katu* “ağır, zor, sert” vb.

/k/ ünsüzü: Altaycada iki ünlü arasında kalan /k/ ünsüzü genellikle ötümlüleşerek /g/ ünsüzüne değişir: *agıl* > *akıl*, *ak-it-* > *agıt-* “akıtmak”, *igis* > *ikiz*, *sagal* > *sakal*, *ak-ış* > *agiş* “akma, akış” vb. Ötümlüleşme dışında kalan örnekler de vardır: *aka* “büyük erkek kardeş”, *akala-* “üstün gelmek, yarışta geçmek”, *nökör* “dost, arkadaş” vb.

/s/ ünsüzü: Altaycada iki ünlü arasında kalan bütün /s/’ler ötümlüleşerek /z/ ünsüzüne değişir: *ezen* > *esen*, *izit-* > *ısit-*, *kes-il-* > *kezil-* “kesilmek”, *suu-sa-* > *suuza-* “susamak”, *kıs-ıçak* > *kızıçak* “kızcağız”, *bas- ar* > *bazar* “basar” vb.

/ş/ ünsüzü: Altaycada iki ünlü arasında kalan bütün /ş/’ler ötümlüleşerek /j/ ünsüzüne değişir: *ajan-* “yemek yemek” *ijen-* “ummak, inanmak, güvenmek”, *üjü-* “üşümek”, *majak* > *başak*, *kiji* > *kişi*, *caja-* > *yaşa*, *tepkış-i* > *tepkiji* “(onun) merdiveni” vb.

/ç/ ünsüzü: Altaycada iki ünlü arasında kalan /ç/ ünsüzü ötümlüleşme dışındadır: *açu* > *acı*, *oçok* > *ocak*, *kuçak* > *kucak*, *aç-ı-p* > *açıp*, “açıp” *keç-i-p* > *keçip* “geçip”, *öç-ü-p* > *öçüp* “sönüp” vb.

1.4. Ses Olayları

Ünlü türemesi, hece kaynaşması, daralma, göçüşme, ünlü birleşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz düşmesi, benzeşme, hece düşmesi gibi ses olayları her iki Türk dili için karakteristik ses olaylarıdır. Ses olayları bakımından Altay Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki en dikkat çekici farklılık ünlü düşmesinde görülür.

1.4.1. Ünlü Düşmesi

Vurgusuz hece dar ünlülerin düşmesi hem Altaycada hem Türkçede görülür:

AT. *kögüs-i* > *köksü* “göğsü”, *kiyin-i* > *kiyni* “arkası”, *kayın-ı* > *kayını* “kayını”, *sıyın-ı* > *sıynı* “kız kardeşi” vb.

TT. *ağız-a* > *ağza*, *burun-u* > *burnu*, *alın-ı* > *alını*, *çevir-il-* > *çevril-*, *devir-il-* > *devrilmek*, *gönül-üm* > *gönlüm* vb.

Ancak Altaycada, Türkçeden farklı olarak dar ünlü düşmesi yaşanan kelimelerde akıcı /l/ ve /t/ ünsüzlerinden sonraki /n/ sesi /d/’ye dönüşür. Yani /n/ > /d/ aykırılışması ortaya çıkar. Türkçede ise bu tür nöbetleşmeler görülmez: *orun-ı* > *ordı* “yeri”, *kelin-i* > *keldi* “gelini”, *karın-ı* > *kardı* “karnı”, *alın-ı* > *aldı* “önü”, *erin-i* > *erdi* “dudağı” vb.

2. Altayca Türkçesinin Art Zamanlı Ses Bilgisi

2.1. Uzun Ünlüler

Altayca ile Türkçe arasında ünlüler bakımından temel farklılığın uzun ünlüler olduğu ve Altaycada eş zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerin oluşma biçimleri yukarıda belirtilmişti. Burada da Altaycada art zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerin oluşma biçimleri yer almaktadır. Buna göre Altaycada art zamanlı ses olayları sonucu ortaya çıkan uzun ünlülerin oluşum biçimleri şu şekilde açıklanabilir:

1. Eski Türkçedeki *ağ*, *aga*, *agi*, *ıgu* ses grupları Altaycada /aa/ veya /uu/ fonemine dönüşür: ET. *sag* > AT. *saa-* > TT. *sağ-*, ET. *bağatur* > AT. *baatır* > TT. *bahadır*, ET. *yağış* > AT. *caaş* > TT. *yağış*, ET. *takıgu* > AT. *takaa* > TT. *tavuk*, ET. *tag* > AT. *tuu* > TT. *dağ*, ET. *ağır* > AT. *uur* > TT. *ağır*.

2. Eski Türkçedeki *ege*, *eye* (< *eğe*), *eje* ses grupları Altaycada /ee/ fonemine döner: ET. *içi/iye/eye* > AT. *ee* > TT. *iye* “sahip”, ET. *yegen* > AT. *ceen* > TT. *yeğen*, ET. *eğer/eyer* > AT. *eer* > TT. *eyer*, ET. *ejek* > AT. *eek* “çene”.

3. Eski Türkçedeki *oğ*, *oğu* ve *ıgi* ses grupları Altaycada /uu/ fonemine; *ağ* ve *oğı* ses grubu /oo/ fonemine; *ağu* ses grubu ise bazen /uu/ bazen de /oo/ fonemine döner: ET. *boğ-* > AT. *buu-* > TT. *boğ-*, ET. *oğul* > AT. *uul* > TT. *oğul*, ET. *yıgın* > AT. *cuun* > TT. *yığın* “toplantı, meclis”, ET. *ağız* > AT. *oos* > TT. *ağız*, ET. *ağrı* > AT. *ooru* > TT. *ağrı*, ET. *soğuk* > AT. *sook* > TT. *soğuk*, ET. *yağuk* > AT. *cuuk* > TT. *yakın*, ET. *agu* > AT. *oo* > TT. *ağu* “zehir”.

4. Eski Türkçedeki *ünjü* ses grubu Altaycada /öö/ veya /üü/; *ügü* ses grubu /üü/; *igi* ses grubu ise bazen /öö/ bazen de /ii/ fonemine döner: ET. *sünjük* > AT. *söök* “kemik”, ET. *münjüz* > AT. *müüs* > TT. *boynuz*, ET. *tügün* > AT. *tüün* > TT. *düğüm*, ET. *sigil* > AT. *sööl* > TT. *siğil*, ET. *yigit* > AT. *ciit* > TT. *yiğit*.

2.2. Ses Özellikleri

2.2.1. Ön Seste Bulunmayan Sesler

Türkçede ön seste bulunup Altaycada bulunamayan sesler:

1. /y/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /y/ ünsüzü ile başlayan kelimeler Türkçede korunmuş ancak Altaycada bu ses /c/ ünsüzüne değişmiştir. Dolayısıyla /y/ ünsüzü Türkçede ön seste bulunduğu hâlde Altaycada bulunamaz: *yol, yurt, yaşa-, ye-, yıl, yılan* vb.

2. /d/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /t/ ünsüzü Türkçede /d/ sesine değişmiş, Altaycada ise korunmuştur. Dolayısıyla Türkçede /d/ ünsüzü ön seste bulunur, Altaycada bulunmaz: *der-, dur-, dört, dokuz, diz-, doy-* vb.

Ancak Altaycada *de-* fiili ve türevleri (*dep* “diye”, *deze* “ise”) istisna olarak /d/ ünsüzü ile başlamaktadır:

3. /g/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /k/ ünsüzü Türkçede /g/ sesine değişmiş, Altaycada korunmuştur. Dolayısıyla /g/ ünsüzü Türkçede kelime başında bulunur, Altaycada ise bulunmaz: *gel-, gör-, giy-, güz, gün, gönül* vb.

Altaycada ön seste bulunup Türkçede bulunamayan sesler:

1. /c/ ünsüzü: Eski Türkçe kelime başı /y/ ünsüzünün Altaycada /c/ sesine değişmesi sonucu Altaycada /c/ ünsüzü ön seste bulunur: *col* “yol”, *curt* “yurt”, *caja-* “yaşamak”, *ci-* “yemek”, *cil* “yıl”, *cılan* “yılan” vb.

2. /m/ ünsüzü: Eski Türkçe döneminde bünyesinde damak seslerinden biri bulunan kelimelerin hem /b/ hem de /m/ ünsüzü ile başladığı görülür: *bin- ~ min-, ben ~ men, buñ ~ muñ* vb. Altayca bu kelimelerin /m/’li varyantlarını, Türkçe ise /b/’li varyantlarını korumuştur. Dolayısıyla Altaycada /m/ ünsüzü ön seste bulunabilir.

Hem Altaycada hem Türkçede ön seste bulunamayan sesler: /l/, /n/, /p/, /t/, /ş/, /v/, /z/ ünsüzleri hem Türkçede hem de Altaycada ön seste bulunamaz. Ancak her iki Türk dilinde de bu ünsüzlerle başlayan kökeni ihtilafli kelimelere rastlanmaktadır. Yabancı dillerden kopyalanan kelimelerde de bu ünsüzler ön seste bulunabilir.

2.2.2. Son Seste Bulunmayan Sesler

Türkçede /b/, /c/, /d/, /g/ ünsüzleri genellikle kelime sonunda bulunmaz. Ancak Türkçe kökenli olmalarına rağmen tarihsel nedenlerle (Tekin, 1995: 38) *yad* “yabancı”, *ad, od* “ateş”, *öd* “safra kesesi”, *sac* “yassı demir çelik ürünü”, *yed-* “yedeğinde götürmek” kelimeleri bu ünsüzlerle biterler.

Altaycada ise /b/, /c/, /d/, /g/, /z/ ünsüzleri Altayca kelimelerin sonunda bulunmaz. Ancak yabancı kökenli kelimelerin sonunda bulunur ve kendilerinden sonra ünlü gelmediği sürece ötümsüz olarak telaffuz edilir: *gorod /gorat/* ancak *gorod+ı /goradı/* vb.

Altayca ile Türkçe arasındaki son seste bulunmayan sesler bakımından farklılık /z/ ünsüzü ile ilgilidir. Türkçede ötümlü /z/ ünsüzü kelime sonunda bulunurken Altaycada bu sesin ötümsüz karşılığı olan /s/ sesi kelime sonunda bulunabilir: TT. *kız* ~ AT. *kıs*, TT. *tuz* ~ AT. *tus*, TT. *kaz-* ~ AT. *kas-*, TT. *kaz* ~ AT. *kas* vb.

2.2.3. Altaycada Türkçe Kökenli Kelimeler için Karakteristik Olmayan Sesler

Altayca kelimelerde /f/, /h/, /v/, /ts/, /şç/ ünsüzleri; Türkçe kelimelerde ise /c/, /f/, /h/, /j/, /v/ ünsüzleri karakteristik olmayan seslerdir.

Altaycada /f/, /h/, /v/, /ts/, /şç/ ünsüzleri ise özellikle Rusçadan kopyalanan kelimelerde görülür: *fermer* “çiftçi”, *hudojnik* “ressam”, *frontovik* “gazi”, *bol’nitsa* “hastane”, *plaşç* “yağmurluk” vb.

Türkçede /c/, /f/, /h/, /v/ sesleri bazı Türkçe kökenli kelimelerde mevcuttur. Bunlar sırasıyla /ç/, /p/, /k/, /b/ seslerinden gelişmiştir:

c < ç: TT. *birinci* < ET. *birinçi*

f < p: TT. *öfke* < ET. *öpke*

h < k: TT. *hangi* < ET. *kañı*

v < b: TT. *ev* < TT. *eb*, TT. *ver-* < ET. *ber-*

Türkçede bulunmayan sesler bakımından iki dil arasında /j/ sesi farklılık göstermektedir. Türkçe kelimelerde /j/ sesi bulunmazken, Altayca kelimelerde bulunabilir. Bunun nedeni Altaycada kelime tabanları ve ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan /ş/ ünsüzünün ötümlüleşmesi sonucu /j/ ünsüzüne dönüşmesidir: TT. *yaşa-* ~ AT. *caja-* “yaşamak”, TT. *eşik* ~ AT. *ejik*, TT. *kişi* ~ AT. *kiji* vb.

2.2.4. Yan Yana İki Ünlü

Yan yana veya bir hecede iki ünlü bulunmaması kuralı bakımından Altayca, Türkçeden farklılık göstermektedir. Altaycanın tarihsel gelişim sürecinde çeşitli ses olayları sonucu oluşan ikincil uzun ünlüler ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar diftong olmayıp uzunluğu göstermek amacıyla aynı ünlünün iki kere yazılması sonucu ortaya çıkmışlardır:

ceen “yeğen”, *ciit* “yiğit, genç”, *saa-* “sağmak”, *oo* “ağu, zehir”, *tuu* “dağ”, *söök* “kemik”, *sakur* “bekler”, *süünçi* “sevinç” vb.

Türkçede ise /ğ/ ünsüzünün erimesi sonucu söyleyişte ünlü uzunluğuna ve diftonga neden olduğu görülür: *dağ* ~ /da:/, *yağ* ~ /ya:/ kelimelerinde uzunluk, *dağı* ~ /daɨ/, *yağı* ~ /yaɨ/ kelimelerinde ise diftong ortaya çıkmaktadır.

2.2.5. Yan Yana İki Ünsüz

Türkçede, kelime başında iki ünsüz sadece yabancı dillerden alınan kelimelerde görülürken Altaycada hem yabancı dillerden alınan kelimelerde hem de bazı Altayca kelimelerde görülmektedir.

Altayca kelimelerde iki ünsüzün kelime başında yan yana bulunması ilk hecede iki ünsüz arasında kalan ünlünün erimesi ve /l/, /r/ akıcı ünsüzlerinin etkisi sonucu ortaya çıkmaktadır: *blaaş-* < *bul-a aş-* “imkân bularak aşmak, ilerlemek”, *kleet-* < *kele cat-* “geledurmak”, *braat-* < *bara cat-* “gidedurmak”, *sler* “siz” vb.

Türkçede hece ya da kelime sonunda ise ancak bazı ünsüz çiftleri yan yana bulunabilmektedir:

-lç, -lk, -lp, -lt: *ölç-*, *kalk-*, *silk-*, *alp*, *alt* vb.

-nç, -nk, -nt: *sevinç*, *denk*, *ant* vb.

-rç, -rk, -rp, -rs, -rt: *sürç-*, *Türk*, *serp-*, *ters*, *tart-* vb.

-st: *ast*, *üst* vb.

Altaycada da bu ünsüz çiftlerinden bazıları hece veya kelime sonunda bulunabilirler:

-ld: *ald*² “alt” vb.

-rç: *kurç* “keskin, sivri” vb.

-rs: *arслан* “aslan” vb.

-rt: *curt* “yurt”, *tört* “dört” vb.

² Altaycada *ald* kelimesi *alın* “ön” kelimesinden gelişen edatlaşmış yer-yön ismidir: *alın-ı* > *aldı* > *ald*.

Türkçede hece ya da kelime sonundaki bazı ünsüz çiftlerinin ise Altaycada hece yapısının değişmesi sonucu kaybolduğu; bu ünlü çiftlerinin arasında ya da ikinci ünsüzden sonra bir ünlü türeyerek ünsüz çiftlerini iki heceye ayırdığı görülmektedir:

-lp: TT. *alp* ~ AT. *alıp* vb.

-lk: TT. *silk* ~ AT. *silki*-, TT. *hâlk* ~ AT. *kalık* vb.

-rp: TT. *serp*- ~ AT. *serpi*- vb.

-rk: TT. *kork*- ~ AT. *korkı*-, TT. *börk* ~ AT. *börük* vb.

-rç: ET. *yruç* ~ AT. *curçı* “kayın birader” vb.

-nç: TT. *sevinç* ~ AT. *süünçi*, TT. *konç* ~ AT. *koniç* vb.

-nt: TT. *ant* ~ AT. *antik*- “ant içmek” vb.

2.3. Ses Denklikleri

2.3.1. Ünlü Denklikleri

Eski Türkçe ünlü sistemi hem Altaycada hem de Türkçede büyük ölçüde korunmuştur. Eski Türkçe ile Altayca ve Türkçe arasında görülen belli başlı ünlü denklikleri şunlardır:

1. a ~ e: Eski Türkçe /a/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede bazı kelimelerde ise /e/ ünlüsüne dönüşmüştür: ET. *yañı* ~ AT. *cañı* ~ TT. *yeni*, ET. *yaşar*- ~ AT. *cajar*- ~ TT. *yeşer*-, ET. *yaşıl* ~ AT. *cajıl* ~ TT. *yeşil*, ET. *yal* ~ AT. *cal* ~ TT. *yele* vb.

2. a ~ o: Eski Türkçe /a/ sesi hem Altaycada hem de Türkçede büyük ölçüde korunmuştur. Ancak Altaycadaki dudak uyumu sonucu bazı iç ve son sesteki /a/ ünlüsü /o/’ya dönüşmüştür: ET. *orta* ~ AT. *orto* ~ TT. *orta*, ET. *ortak* ~ AT. *ortok* ~ TT. *ortak*, ET. *añla*- ~ AT. *oñdo*-, ~ TT. *anla*- ET. *oyna*- ~ AT. *oyno*- ~ TT. *oyna*- vb.

3. ı ~ a: Eski Türkçe /ı/ sesi, Altaycada bazı kelimelerde korunurken bazı kelimelerde /a/ ünlüsüne dönüşmüş, Türkçede ise bazı kelimelerde /a/ ünlüsüne dönüşmüştür: ET. *tamır* ~ AT. *tamır* ~ TT. *damar*, ET. *ıgla*- ~ AT. *ıyla*- ~ TT. *ağla*- ancak ET. *ıgaç* ~ AT. *agaş* ~ TT. *ağaç* vb.

4. ı ~ i: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ı/ sesinin Altaycada korunduğu, Türkçede ise öndamaksızlaşarak /i/ sesine dönüştüğü görülür: ET. *yañı* ~ AT. *cañı* ~ TT. *yeni*, ET. *yaşıl* ~ AT. *cajıl* ~ TT. *yeşil*, ET. *bıç*- ~ AT. *biç*- ~ TT. *biç*-, ET. *tuñla*- ~ AT. *tuñda*- ~ TT. *dinle*- vb.

5. i ~ ı: Eski Türkçe bazı kelimelerde /i/ ünlüsünün Altaycada korunduğu, Türkçede ise artdamaksızlaşarak /ı/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *ısığ* ~ AT. *izü* ~ TT. *ısı*, ET. *teñri* ~ AT. *teñeri* ~ TT. *tanrı* vb.

6. ö ~ e: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ö/ ünlüsünün Altaycada korunduğu, Türkçede ise /e/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *töpü* ~ AT. *töbö* ~ TT. *tepe* vb.

7. ö ~ ü: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ö/ ünlüsünün Altaycada korunduğu, Türkçede ise /ü/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *törü*- ~ AT. *törö*- ~ TT. *türe*- vb.

8. u ~ o: Eski Türkçe bazı kelimelerdeki /u/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede ise genişleyerek /o/ sesine dönüşmüştür: ET. *buz*- ~ AT. *bus*- ~ TT. *boz*-, ET. *yul*- > AT. *yul*- ~ TT. *yol*-, ET. *suk*- > AT. *suk*- ~ TT. *sok*- vb.

9. ü ~ i: Eski Türkçe bazı kelimelerde /ü/ ünlüsünün Altaycada genellikle korunduğu bazı kelimelerde ise artdamaksızlaşarak /u/ ünlüsüne dönüştüğü, Türkçede ise düzleşerek /i/ ünlüsüne dönüştüğü görülür: ET. *büt*- ~ AT. *büt*- ~ TT. *bit*- “büyüme”, ET. *üçün* ~ AT. *uçun* ~ TT. *için* vb.

2.3.2. Ünsüz Denklikleri

1. b ~ v: Eski Türkçe kelime başı /b/ sesi Altaycada korunur; Türkçede /v/'ye dönüşür: ET. *ber-* ~ AT. *ber-* ~ TT. *ver-*, ET. *bar-* ~ AT. *bar-* ~ TT. *var-*, ET. *bar* ~ AT. *bar* ~ TT. *var* vb.

2. b ~ m: Daha Eski Türkçe döneminde /b/ ünsüzü ile başlayan kelimelerde kendinden sonra nazal seslerden birinin gelmesi durumunda /b/ sesinin /m/ sesine döndüğü ve bu kelimelerde ikili kullanımın olduğu görülmektedir: ET. *ben* ~ *men*, ET. *bin-* ~ *min-*, ET. *benğü* ~ *menğü* vb.

Altayca, bu ve benzeri kelimelerde /m/'li şekilleri; Türkçe ise /b/'li şekilleri korumuştur: AT. *men* ~ TT. *ben*, AT. *min-* ~ TT. *bin-*, AT. *mönkü* ~ TT. *benğü* vb.

3. ç ~ c: Eski Türkçe /ç/ sesi Altaycada bazı kelimelerde korunmuş, Türkçede ise ötümsüzleşerek /c/ sesine dönüşmüştür: ET. *oçok* ~ AT. *oçok* ~ TT. *ocak*, ET. *kuçak* ~ AT. *kuçak* ~ TT. *kucak*, ET. *küçen-* ~ AT. *küçen-* ~ TT. *gücen-* vb.

4. ç ~ ş: Eski Türkçe bazı kelimelerdeki /ç/ sesinin Altaycada /ş/'ye geliştiği, Türkçede korunduğu görülür: ET. *ıgaç* ~ AT. *agaş* ~ TT. *ağaç*, ET. *çañ* ~ AT. *şañ* ~ TT. *çan*, ET. *kılıç* ~ AT. *kılış* ~ TT. *kılıç* vb.

ç ~ ş denkliği konusunda Altayca kendi içinde kararsız bir tutum sergiler. Aynı kelimenin hem /ç/'li hem de /ş/'li şekilleri vardır: *çakpıra-* ~ *şakpıra-* “telaşa olmak, tedirgin olmak”, *çakpirt* ~ *şakpirt* “telaş”, *çaltañ* ~ *şaltañ* “çıplak”, *çanı* ~ *şanı* “amca çocukları”, *çımıra-* ~ *şımıra-* “fısıldamak” vb.

5. d ~ y: Eski Türkçe kelime içi /d/'ler hem Altaycada hem de Türkçede /y/'ye dönüşmüştür: ET. *adağ* ~ AT. *ayak* ~ TT. *ayak*, ET. *tod-* ~ AT. *toy-* ~ TT. *doy-*, ET. *kod-* ~ AT. *koy-* ~ TT. *koy-* vb.

Ancak Altaycada bazı kelimelerde Eski Türkçe /d/ sesi korunmuştur: ET. *bodu-* ~ AT. *budu-* ~ TT. *boya-*, ET. *kuduk* ~ AT. *kutuk* ~ TT. *kuyu* vb.

6. g ~ ğ ~ y: Eski Türkçe /g/ sesi Altaycada /y/, Türkçede ise /ğ/ sesine dönüşmüştür: ET. *egir-* ~ AT. *eyir-* ~ TT. *eğir-*, ET. *egin* ~ AT. *iyin* ~ TT. *eğın* “omuz”, ET. *igne* ~ AT. *iyne* ~ TT. *iğne*, ET. *teg-* ~ AT. *tiy-* ~ TT. *değ-*, ET. *ıgla-* ~ AT. *ıyla* ~ TT. *ağla-* vb.

7. k ~ g: Eski Türkçe kelime başı /k/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede ise /g/'ye dönüşmüştür: ET. *kel-* ~ AT. *kel-* ~ TT. *gel-*, ET. *kergek* ~ AT. *kerek* ~ TT. *gerek*, ET. *kün* ~ AT. *kün* ~ TT. *gün*, ET. *köl* ~ AT. *köl* ~ TT. *göl* vb.

Türkçede de kelime başında bazı /k/ ünsüzlerinin korunduğu görülür. Bu kelimeler hem Altaycada hem Türkçede /k/ ünsüzü ile başlar: AT. *kaan* ~ TT. *kağan*, AT. *kabık* ~ TT. *kabuk*, AT. *kaç-* ~ TT. *kaç-*, AT. *kıska* ~ TT. *kısa*, AT. *korku-* ~ TT. *kork-*, AT. *kes-* ~ TT. *kes-*, AT. *kiçinek* ~ TT. *küçük* vb.

8. η ~ n/m/ğ: Eski Türkçede kelime içi /η/ ünsüzü Altaycada korunurken; Türkiye Türkçesinde /n/, /m/ veya /ğ/ ünsüzlerine dönüşmüştür: ET. *yañı* ~ AT. *cañı* ~ TT. *yeni*, ET. *tonuz* ~ AT. *tonus* ~ TT. *domuz*, ET. *eñ-* ~ AT. *eñi-* ~ TT. *eğ-* “eğmek, bükme” vb.

9. s ~ ç: Eski Türkçe /s/ sesi Altaycada bazı kelimelerde bir sonraki /ç/ sesinden dolayı /ç/ sesine değişmiş, Türkçede ise korunmuştur. ET. *saç* ~ AT. *çaç* ~ TT. *saç*, ET. *saç-* ~ AT. *çaç* ~ TT. *saç-*, ET. *sıçğan* ~ AT. *çıçgan* ~ TT. *sıçan*, ET. *saçgak* ~ AT. *çaçak* ~ TT. *saçak* vb.

Ancak s ~ ç denkliği düzenli bir ses denkliği değildir. Hem Altaycada hem Türkçede /s/ ünsüzü ile başlayan kelimeler de vardır: ET. *sağ-* ~ AT. *saa-* ~ TT. *sağ-*, ET. *sağal* ~ AT. *sağal* ~ TT. *sakal*, ET. *semiz* ~ AT. *semis* ~ TT. *semiz*, ET. *sat-* ~ AT. *sat-* ~ TT. *sat-*, ET. *sub* ~ AT. *suu* ~ TT. *su* vb.

10. ş ~ j: Eski Türkçe /ş/ sesi Altaycada ötümlüleşerek /j/ sesine dönüşmüş, Türkçede ise korunmuştur: ET. *kişi* ~ AT. *kiji* ~ TT. *kişi*, ET. *yaşıl* ~ AT. *cajıl* ~ TT. *yeşil*, ET. *yaşar-* ~ AT. *cajar-* ~ TT. *yeşer-* vb.

11. t ~ d: Eski Türkçe kelime başı /t/ sesi Altaycada korunmuş, Türkçede ise genellikle /d/’ye dönüşmüştür: ET. *tag* ~ AT. *tuu* ~ TT. *dağ*, ET. *tog-* ~ AT. *tuu-* ~ TT. *doğ-*, ET. *tiz-* ~ AT. *tis-* ~ TT. *diz-* vb. Ancak Altaycada *de-* fiili ve bu fiilden türeyen *dep* “diye”, *deze* “ise” gibi sözcüklerde Eski Türkçe kelime başı /t/ ünsüzü /d/’ye dönüşmüştür.

Türkçede bazı kelimelerde de Eski Türk kelime başı /t/ ünsüzünün korunduğu görülür. Bu kelimeler, hem Altaycada hem Türkçede /t/ ünsüzü ile başlar: AT. *tabak* ~ TT. *tabak*, AT. *tajı-* ~ TT. *taşı-*, AT. *taman* ~ TT. *taban*, AT. *tañ* ~ TT. *tan*, AT. *töbö* ~ TT. *tepe* vb.

12. y ~ c: Eski Türkçe kelime başı /y/ sesi Altaycada /c/’ye dönmüş; Türkçede ise korunmuştur: ET. *yañı* ~ AT. *cañı* ~ TT. *yeni*, ET. *yıl* ~ AT. *cıl* ~ TT. *yıl*, ET. *yaşar-* ~ AT. *cajar-* ~ TT. *yeşer-*, ET. *yok* ~ AT. *cok* ~ TT. *yok* vb.

13. z ~ s: Eski Türkçe /z/ sesi Altaycada ötümlüleşerek /s/ sesine dönüşmüş, Türkçede ise korunmuştur: ET. *özge* ~ AT. *öskö* ~ TT. *özge*, ET. *tuz* ~ AT. *tus* ~ TT. *tuz*, ET. *kız* ~ AT. *kıs* ~ TT. *kız*, ET. *kaz-* ~ AT. *kas-* ~ TT. *kaz-* vb.

Sonuç

Altayca ile Türkçe arasında görülen sesbilgisel farklılıklar şu şekilde özetlenebilir:

Altayca ile Türkçenin ünlü sistemleri arasındaki temel farklılık Türkçede kullanılan sekiz ünlünün yanı sıra Altaycada sekiz uzun ünlünün de kullanılıyor olmasıdır. Altaycadaki uzun ünlüler ikincil nitelikli olup çeşitli ses olayları sonucu art zamanlı ve eş zamanlı olarak ortaya çıkmışlardır.

Altayca ile Türkçenin ünsüz sistemleri büyük oranda benzerdir. Altaycada, Türkçeden farklı olarak Rusçadan kopyalanan kelimelerde görülen /ts/ ve /şç/ sesleri ile Türkçe olmakla birlikte Türkçe alfabede gösterilmeyen /ŋ/ ünsüzü; Türkçede ise Altaycadan farklı olarak /ğ/ ünsüzü bulunmaktadır.

Ses uyumları hem Altaycada hem de Türkçede sağlam olmakla birlikte Altaycada düzlük-yuvarlaklık, ünsüz ve ünlü-ünsüz uyumları Türkçeden daha ileri seviyededir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu Türk dilleri içinde en fazla Kırgızcada gelişmiştir. Altayca da dudak uyumu bakımından Kırgızcaya yaklaşır ancak Altaycada dudak uyumu Kırgızca kadar ileri seviyede değildir. Ünsüz uyumu da Altaycada Türkçede olduğundan daha ileri seviyededir. Dudak ve ünsüz uyumları Altaycanın ek sistemini büyük ölçüde etkilemiş, Genel Türkçe karakterli eklerin Türkçede kullanılmayan eş biçimleri Altaycada ortaya çıkmıştır. Örnek olarak Türkçede *+lar*, *+ler* olmak üzere iki eş biçimi olan çokluk ekinin Altaycada dudak ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak *+lar*, *+ler*, *+lor*, *+lör*; *+tar*, *+ter*, *+tor*, *+tör*; *+dar*, *+der*, *+dor*, *+dör* olmak üzere on iki eş biçimi oluşmuştur. Ünlü-ünsüz uyumu (ötümlüleşme) da Altaycada daha ileri seviyededir. Altaycada hem kelime tabanında hem de ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşirken Türkçede ise ekleme sırasında iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşir. Ancak Altaycada /ç/ ünsüzünün hem kelime tabanında hem de ekleme sırasında ötümlüleşmediği görülür.

Ses olayları bakımından da Altayca ile Türkçe büyük ölçüde benzeşir. Ancak Altaycada, Türkçeden farklı olarak dar ünlü düşmesi yaşanan *orın-ı* > *ordı* “yeri”, *kelin-i* > *keldi* “gelini”, *karın-ı* > *kardı* “karnı” gibi kelimelerde akıcı /l/ ve /r/ ünsüzlerinden sonraki /n/ sesinin /d/’ye dönüştüğü görülür. Yani n > d aykırılışması ortaya çıkar. Türkçede ise bu tür nöbetleşmeler görülmemektedir.

Altayca ile Türkçe arasında ses özellikleri bakımından da bazı farklılıklar görülür. Altaycada ön seste bulunup Türkçede bulunamayan sesler olduğu gibi Türkçede ön seste bulunup Altaycada bulunamayan sesler de mevcuttur. Son seste bulunamama konusunda /z/ ünsüzü iki dil arasında farklılık gösterir. Altaycada /z/ ünsüzü kelime sonunda yer almaz ancak Türkçede kelime sonunda bulunabilir (mesela AT. *kıs* ~ TT. *kız* gibi). Türkçede yanyana iki ünlü veya iki ünsüz bulunamadığı hâlde Altayca çeşitli seslik nedenler bu durumun örneklerine rastlanmaktadır.

Altayca ile Türkçe ses denklikleri bakımından değerlendirildiğinde Altaycanın, Türkçeye oranla Eski Türkçe ile daha fazla benzeştiği; Türkçenin Eski Türkçe ve Altaycadan farklılaştığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

ABDULDAYEV, E. vd. (2009), *Azırkı Kırgız Adabiy Tili*, Bişkek: Avrasya Press.

BASKAKOV, N. A. (1958), *Altayskiy Yazık (Vvedeniye v İzuçeniye Altayskogo Yazıkı i Ego Dialektov)*, Moskva: Akademii Nauk SSSR.

CLAUSON, Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

GÜNER DİLEK, Figen (2004), “Altay Türkçesinin Yazı Dili Hâline Getirilmesi”, *1552 ve Sonrası: Kazanın İşgali ve Türk Topulukları Bilgi Şöleni Bildirileri*, 15 Ekim 2002, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 73-78.

JOHANSON, Lars (2007), *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler* (Çev. Nurettin Demir), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Örneklerin Alındığı Kaynaklar

ADAROV, Arjan (2005), *Kudaylık Altay. Ürgülci Süüş*, Gorno-Altaysk.

ÇUNİJEKOV, Çalçık (2013), *Munduzak*, Gorno-Altaysk.

KAYİNÇİN, Çıbaş (2006), *Tuular Baştay Kıyğı*, Gorno-Altaysk.

KOKIŞEV, Lazar’ (1980), *Altaydın Kıstarı*, Gorno-Altaysk.

KOKIŞEV, Lazar’ (2010), *Tuulardın Uulu*, Gorno-Altaysk.

ŞİNJİN, Tanıspay (1986), *İris Ekelgen İjemci (Povestter le Kuuçındar)*, Gorno-Altaysk.